

մեր պաշտօնակցին, եւ մաղթել բազմաթիւ տաճարամեակներ :

ԲԱՏՅՈՒՄԱՆ ՄԱՆԱՐԺԱՆԸ. — Մուրճի մէջ

կը կարգանք թէ Սեպտեմբեր 27ի, կիրակի օրը, Թիֆլիս, Հայոց ինքնավարի գերեզմանոցին մէջ, ուր թաղուած է Բաֆֆի, տեղի ունեցաւ կայծերու հեղինակին մահարձանին բացումը : Հանդիսաւոր պատարագէ մը յետոյ՝ որ կատարուեցաւ ինքնավարի եկեղեցւոյն մէջ, եկեղեցական դասը, թեմին առաջնորդին եւ պատարագող քահանային հետեւելով, ուղղուեցաւ թափորով դէպի Բաֆֆիի գերեզմանը, իրենց հետ ունեցնելով մահարձանի յանձնախմբին անդամները եւ հազար հոգիի մօտ բազմութիւն : Հոգեհանգիստ կատարուեցաւ այնտեղ, եւ հանդէսը վերջացաւ ատով : Մահարձանը, չափազանց պարզ, կը բաղկանայ մոխրագոյն մարմարէ, խորանարդած եւ պատուանդանէ մը, եւ անոր վրայ կանգնած ճերմակ մարմարէ սիւնէ մը՝ որուն ծայրը մարմարէ տաւիղ մը կը կանգնի Այս նշանակարժեքնէն կը բուշակենք որ անորոշ ու մերկ կոթող մը ըլլալու է այդ մահարձանը, զորի՛կ հեղինակին խիզար ու կրկուտ հոգին պատկերացնող ու եւ է դրոյմէ Բայց խառնապահանջ չըլլանք եւ շատանալէ զօհուսակութեամբ արձանագործով այդ գեղեցիկ նորութիւնը որով հայ ժողովուրդը առաջին անգամ ըլլալով մահարձան կը կանգնէ իր մէկ գրագէտին վրայ :

ՍՏԱՃՈՒԱԾ ԳՐԲԵՐ

Գ. ԵՋԵԱՆ. — Մեծն Պետրոսի յարաբերութիւնները Հայ ազգին հետ. — Ստուար հատոր մըն է ուր Պ. Եղեան հաւաքած է բոլոր վկայութիւնները (հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն, լատներէն) որոնք վերաբերութիւն ունին հայ ժողովուրդին եւ Մեծն Պետրոսի միջեւ անցած բանակցութեանց՝ Պարսկական Հայաստանին Ռուսոյ ձեռքն անցնելէ առաջ : Ընդարձակ ուսման յառաջաբանի մը մէջ, Պ. Եղեան մանրամասն պատմութիւնը կ'ընէ Ռուսոյն եւ հայ ժողովուրդին յարաբերութեանց, ոչ միայն Մեծն Պետրոսի ատենը, այլ եւ անկէջ ի վեր, մինչեւ արդի շրջանը : Աւելորդ է շեշտել կենսական կարեւորութիւնը այս հրատարակութեան որ ճիշդ իր ժամուն հրեւան կուգայ եւ որ նոյն իսկ

նշան մը կրնայ համարուիլ : Անհիմիտ մօտակայ թիւերէն մէկուն մէջ, մեր աշխատակից Բոօֆ. Ա. Մէյէէ զննական յօդուած մը պիտի նուիրէ այդ գրքին :

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Դէպքերը արտասովոր երազութիւն մը ստանալու վրայ են, եւ դարավերջը որ կը մօտենայ՝ կը թուի վերջին արարին փակուած հապճեպէր մեծ թառակախաղայն՝ որ երկայն ատենէ ի վեր կը հիւսուի ձգտուած պետութիւններուն միջեւ : Խաղը մէկ հակառակ կրկնութիւնն է հին աշխարհին կարեւորագոյն երեւոյթին. վաղընջական ատեններուն մէջ, Արեւելքը կուգար կը խուժէր Արեւմուտքին վրայ, իր բերած հզօր արեւմտը զայն կը նորոգէր ու կը ձոխացնէր : Հիմա, Արեւմուտքն է որ դէպի զառամած ու թրմբած Արեւելքը կը խոյանայ եւ կ'ուզէ զայն թափանցել, իւրացնել ու վերականգնաւացնել, — մինչեւ որ թերեւս Արեւմուտքը՝ իր կարգին հասնի անկման շրջանի մը, եւ Արեւելքի ազգերը, իրենց ուժին գիտակցութիւնը վերստացած, զարթեալ զան տարածուիլ Եւրոպայի վրայ :

Ահա դար մըն է որ Եւրոպան ուշադիր կը հետեւէր Ասիոյ դանդաղ քայլալուսններուն, նայուածք կը սեւեռէր Ափրիկէի փորձիչ նախնականութիւններուն, ու պատեհ ժամուն սպասելով, իր անորժանները կը սրուէին : Առաջին քայլը ճամբորդներն ու գիտնականներն առին, այդ խորհրդաւոր աշխարհներուն կեանքն ու զաղտնիքը երեւան հանելով, այնտեղ առաջնորդող ճամբան հարթելով՝ եւրոպական ուժերուն առջեւ : Յետոյ երկրախոյզներն ու միսիոնարները զացին այդ հինցած քաղաքակրթութեան կամ երկարատեւ վայրենութեան զանգուածներուն մէջ՝ եւրոպական գիտութիւնը, եւրոպական կրօնը, եւրոպական գաղափարը տարածել : Եւ ահա այդ բարոյական աշխարհականութիւններուն ետեւէն, քաղաքական Եւրոպան կը սկսի իր բանականութեւնը զրկել ու նիւթական տիրապետութիւնը սկսուած գործը կնքել : Հնդկաստանը, Նիգիտտը, Անգլիացուց ձեռքն են, եւ վաղը ամբողջ Ափրիկէն թերեւս անոնցը պիտի ըլլայ : Ռուսիա Հիւսիսային Ասիան ու Պարսկաստանն մաս մը դրուած է, կը սկսի Չինաստանէն կտորներ փրցնել, արդէն

խոսու կը նայի ճարտին, ու Թուրքիան կլլելը իր քմահաճոյքէն կխառւած է մըրանսա Ձինաստանի մէջ կտորուանքներ ձեռի, ու Ափրիկէէն շերտ մը. Գերմանիան ալ ձեռքը կ'երկնցնէ հիւսա, Ձինաստանէն մաս կը պահանջէ, Թուրքիոյ մէջ տեղաւորուի կը քանայ. եւ ան նոյն իսկ Ամերիկան, որ մինչեւ հիւս տեսակ մը «անդիի աշխարհ» նկատուած էր, եւ որ իրապէս ուրիշ բան չէ բայց եթէ միւս կիսագունդին եւրոպան, Եւրոպայի շարունակութիւնը Ատլանտիանով կտրուած, անա Ամերիկան ալ կը խլլըրտայ խոշոր շարժումով մը, մատուցներ կ'երկնցնէ՝ հիմակունքիմ իրեն մօտիկ կզգնիրու, սպասելով որ վաղը բազուկը տարածէ մինչեւ Ասիա:

Հսկայական պատահարներ կը պատրաստւին. Թիեզիբական զորքումի մը երկարատեւ ու տաժանելի նաւակատիքին մէջ ենք. եւ գիտութեան բերած բոլոր հանդարտացումէն, մարդկային եղբայրութեան մեծ քարոզէն յետոյ զոր այնքան ազնիւ մտածողներ հնչեցուցին այս հակասական դարուն մէջ, բոլոր այն վսեմ քանգերին յետոյ զոր գիտութիւնը, դրականութիւնը եւ դեղարուեստը թափեցին սահմաններ քննելու եւ դէնքը մուսէնի առարկայ մը դարձնելու համար, անա կը տեսնենք որ դիւանագիտութիւնը, դրամատիքներուն անկուշտ ծարաւէն մղուած, տիրակառուի նորանոր եւ առաւել քան երբեք մեծ տեսչանքով մը կը զարարուի, ու կը զգանք հասունալը պատերազմներու ամենէն վիթխարիին, որ աշխարհս բովանդակ թատերաբեմ պիտի ունենայ. Անոր առաջին պայթումները արդէն տեղի ունեցան, եւ զուգէ տխուր հեզունութեամբ մը իրերու, ձիչք այն պահին ուր Զարհրաւէր կը կարգայ խաղաղութեան, կուտակուած կըքեր յորդին ու յառաջ գալ յեղաշրջումը, որ աշխարհիս երեսը պիտի փոփոխէ:

* * *

Երկու մեծ Ուսերը, որոնց միջեւ կը տատանի երկրագունդին բազդը, Անգլիան ու Ռուսիան են՝ անտարակոյտ Այս մրցումը, որ յալոսեանական մրցումն է, խորհրդանշական մեծութիւն մը կը ստանայ. Մոլի ու Յամաքն են որ աշխարհի վրայ գերակշռութիւնը իրարու ձեռքէ կը քաշին: Միւս բոլոր պետութիւնները երկու տիտաններուն լրացուցիչներ կը թուին: Եւ այս պահուս, երկուքն ալ իրենց զօրութեան քաղաքականէտին կը հանան: Ռուսիա, Յրանսայի հետ

դաշնակցութենէն քաղելով դրամական զօրութիւնը որ իրեն կը պակսէր, ցամաքի պետութեանց անհրեքելի միապետը կը դառնայ: Անգլիա, Ամերիկայի հետ համաձայնելով, բրիտանական պետութիւնը երկու հեռագունդերուն վրայ կը ծաւալէ, եւ իրապէս տէր կը դարձնէ անգլո-սաքսոն ուժը՝ աշխարհի բոլոր ծովերուն: Գերմանիա, որ ֆրանքո-բրուսիական պատերազմէն յետոյ, յանկարծական մեծութիւն մը ստանալով՝ քառորդ դար մը, Եւրոպայի հզօրագոյն պետութիւնը դարձաւ եւ իր քաղաքականութիւնը Եւրոպայի ներքին խնդիրներու մէջ գերակշիռ բռնեց, այսօր նորէն կ'իջնէ երկրորդական դիրքի մը, շնորհիւ սխալ եւ ոչնչագործ ընթացքին զոր ունեցաւ Արեւելեան խնդրոյն հանդէպ. հակառակ իր կամքին, անա կ'որտէն կ'ազատի, եւ արի կզգին կ'ազատի որովհետեւ այդ կէտին վրայ, Ռուսիա եւ Անգլիա համաձայն գտնուեցան: Աշխարհ կը սկսի նորէն զգալ որ իր երկու քաղաքական առանցքները լոնտոնն ու Ս. Բէթթըրսպուրն են:

Լաւատես մտքերը թերեւս փափաքէն երեւակայի որ կ'ըտէին մէջ անցածը ամբողջ աշխարհիս մէջ կ'ըլլաւ, թէ երկու մրցակցիները, խուսափելու համար զարհուրելի կործանարար բաղխումներէ, նախընտրեն դիւանագիտական խորհրդակցութիւններով համաձայնիլ, եւ խաղաղական միջոցներով յաղաղ տանիլ բաժանելու գործը: Բայց մեր դարը Հիւկոյինը չէ դժբաղդաբար որ Եւրոպայի Միացեալ-Նահանգները կ'երազէր, ոչ ալ Թուրքիոյն որ նոր Գրիստոսի մը ձայնը կը բարձրացնէ՝ դէնքերու շաշիւնին մէջ խոլուած. մեր դարը Տարփինինն է, որ կ'անքը պայքարին դրութիւնը ի վեր հանեց եւ զօրաւորագոյնին յաղթանակը ընտելեան մեծագոյն օրէնքը հռչակեց: Եւ Անգլիա տրամադրի կը թուի, առաւել քան երբեք, գործով ապացուցանելու թէ իր մեծ գիտնականին դրութեանը հաւատարիմ հետեւողն է: Ծայրոտայի խնդրոյն մէջ, ուր կրնար փակիլ փափկութեամբ ու մարդավարի ձեռով, առանց դրացի մեծ ազդ մը վիրաւորելու, Հանոթիոյ մը սխալովը յառաջ եկած ցուպի կացութիւնը կարգադրել, Ալպիոնը սկզբնական պատերազմիկ վայրագ ձեւեր առաւ, ալապուճուկի աղաղակներ արձակեց Յըրանսան տարափեցնելու համար, եւ այնպիսի բարձրաձայն որ Յրանսայէն հետու ալ լուրի գոչիւնը: Եւ իր նաւատորմիցը դեռ կը ֆչայ, կը չչէ, կը միայ, աշխարհ կլլելու սպանդանքներով կը փրփրայ: Խորը փնտոտոյն համար այդ

Ֆաշտուայի խնդիրն ալ նորէն Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ մէջ անցած կռիւ մըն է Ֆրանսայի զըլխուն վրայէն : Անգլիա կը զգայնէ Ռուսիոյ թէ եղբայրտուր ի՞նչ է, վերջնապէս, եւ եղբայրտուր հետ Աֆրիկէն ամբողջ Գերմանիա, Աւստրիա, Իտալիա՝ լոկկ կը դիտեն այս ամիսը, առանց որչափ մը տալու, առանց մէկ կամ միւս կողմ հակելու, երեքն ալ արդէն ներքին վտանգներով խախտուած, եւ արտաքուստ՝ ստիպուած՝ երկու հզօր տնտեսականներուն զլուս ծռելու : Յոխորտ Գերմանիան որ երկու տարի առաջ Թրանսիլլի խնդրոյն մէջ ձայնը կտրից Անգլիոյ պաշտանական յանդիմանութեան առջեւ, հիմա նոյն իսկ համաձայնութեան մը համակերպիլ կը թուի Թագուհւոյն կառավարութեան հետ, որ անշուշտ առեւտրական առաւելութիւններ կուտայ Գերմանիոյ, բայց որ Անգլիոյ քաղաքական դորութիւնը անցնելու պիտի ծառայէ զլիաւորաբար : Լատին ազգերը կը յառաջանան իրենց նիւթական անկումին մէջ : Իտալիան ջախջախուեցաւ իտալիկներէն եւ, ներքնապէս փտած ու քայքայուած, վտանգին մէջն է իր գաղթականութիւնները բոլորն ալ կորսնցնելու : Սլոնիան կորսուի պարտուեցաւ Ամերիկայէն եւ մէկ հարուածով ձեռքէ հանեց Քուպան ու Փիլիպինները : Եւ Ֆրանսան ահա որոշապէս կը տեսնէ իր տիրիկեան փառասիրութեանց սասանիլը հիմերէն Անգլիոյ յառաջխաղացութեան առջեւ : Լատին տարրին տկարացմամբ, անգլո-սաքսոն եւ սլաւ տարրերուն ուժը կը կրկնապատկուի, իրենց տիրապետման տննաքնը կը մտրակուի, ծրագրուած գրաւումներուն փութացումը կ'երազի, հետեւաբար մին ընդհարումներու, մին պայքարի մը հաւանականութիւնը կը սաստկանայ : Լորտ-քաղաքապետին երեկոյթին ատենախօսութեանը մէջ, Սոլզպլերն, առանց անուշ տալու, յտաւկօրէն բացարեց կացութիւնը : «Ո՛ր ոք կրնայ ուրանալ, կ'ընէր, թէ Ամերիկայի երեւումը՝ ասիական ու թերեւս նաեւ եւրոպական դիւանագիտութեան ազդակներուն մէջ, ծանրակշիռ եւ լուրջ զէպք մըն է, որ չի կրնար խաղաղութեան շահերուն նպաստել, թէեւ կը կարծեմ թէ հաւանականաբար Մեծն-Բրիտանիոյ շահերուն նպաստաւոր պիտի ըլլայ : . . . Այն տպաւորութիւնը ունինք թէ պատերազմի մը ծագման մղող պատճառներ կը շեշտուին ամէն կողմէ : Կը տեսնէք ազգեր ուրոյց կառավարութիւնները այնքան յոռի են որ ալ անկարող են կանգուն մնալու, եւ թէ ո՛չ զիրենք պաշտպանելու ուժն ունին ո՛չ ալ իրենց

հպատակներուն սերը : Այս բանը կը տեսնէք ամէն կողմ, եւ միանգամայն, այն պահուն ուր այս երեւոյթը կը յայտնուի, կը տեսնէք դրացիներ, մղուած այս կամ այն շարժառիթով, կամ բարձր մտադասիրութեամբ եւ կամ իրենց համար պետութիւն մը ստեղծելու բնական փափաքով, միշտ պատրաստ կամ տրամադիր իրարու հետ լիճելու թէ ո՛վ պիտի ըլլայ իր դիւքէն ինչպէս վրայ եղող ազգին ժառանգորդ» :

Պատերազմի հաւանականութիւնն ու մերձաւորութիւնը փաստելով, Սոլզպլերի կ'արդարացնէ պառագլխական փութկոտ ու խոյոր պատրաստութիւնները զօր Անգլիա կը շարունակէ յառաջ տանիլ : Եւ Սոլզպլերի յայտարարութիւնը կ'ուղղուի, ոչ թէ Ֆրանսայի, այլ Ռուսիոյ, եւ կ'անխարէ ոչ այնչափ Աֆրիկեան հարցին որչափ Չինաստանի եւ ընդհանուր Տաճկաստանի խնդիրներուն : Երկու մեծ մրցակիցներուն մէջ է որ պիտի սննդի պայքարը, եւ այդ անկեղ պատերազմներուն բաժանման խնդրոյ վրայ : Ու ամբողջ անգլիական ազգը, միահաղոյն խոստովանութեամբ, ինքզինքը պատրաստ կը ցուցնէ պայքարին :

Ապագան պիտի յայտնէ պայքարին արդիւնքը, եւ թէ այդ անկարող ձեռքերու մէջ մնացած ասիական ինկած կայսրութիւններն ու տիրիկեան զեռ մանուկ անգլիականց աշխարհները ի՞նչ չափով պիտի բաժնուին Ռուսին եւ Անգլո-սաքսոնին միջեւ, եւ թէ այդ բաժանման գործին մէջ գերման տարրը ի՞նչ դեր պիտի կատարէ եւ ի՞նչ մաս պիտի ունենայ : Մէկ քանի կէտերու վրայ բաղիտմը անհրաժեշտ կը թուի որպէս զի խնդիրը լուծում գտնէ, մինչդեռ ուրիշ կէտերու մէջ արդէն լուծումը կ'որոշուի ինքնին, իրերու բնական հետեւնեւքով, առանց բիրտ պայքարի : Աֆրիկէն, տրամաբանօրէն, ընկալանքէն, կ'անգլիանայ, եւ Գերմանիայէն յետոյ որ Թրանսիլլի առթիւ չէզոքութեան ստիպուեցաւ, ահա Ռուսիան ալ լուս կը մնայ Ֆաշտուայի խնդրոյն մէջ, իր դաշնակից Թրանսան առանձին կը թողու Անգլիոյ դիմացը, հետեւաբար կ'ընդգուշի լոկկեայն որ Անգլիան շարունակէ Աֆրիկէի իւրացումը : Անգլիան ալ պիտի թողու թերեւս որ Ռուսիա, Ասիական Թուրքիոյ մէջ յառաջանայ՝ պայմանով անշուշտ որ անգլիական շահերը կարենան պաշտպանուիլ : միւս կողմէն, տիրած բայց ալ համակերպիլ սկսող նպուածքով մը Անգլիա կը հետեւի Ռուսիոյ պատրաստութեանցը դէպի Ասիա, անդ-սիպիւրիական երկաթուղւոյն կառուցմանը մասնաւորապէս, որ

Ասիոյ բանալին Ռուսիոյ ձեռքը կուտայ : Պայ-
քարը Չինաստանի մէջ պիտի տեղի ունենայ եւ
Հնդկականի վրայ, մինչեւ ուր կը տարածուի
Ռուսիոյ այնպիսիակութեան ծրագիրը : Անգ-
լիա, ինքնակոնիմա իրեն նեցուկ ունի Մայրա-
գոյն Արեւելքի մէջ ճարտուր, Ասիոյ այդ ասոյդ
ու վերանման պետութիւնը, եւ Չինաստանի
մէջ երկու ուժերը դեռ կը համակշիւն : Բայց
Ռուսիա պատրաստուելու վրայ է տակալին,
դեռ ճամբայ ունի հասնելու համար իր գերա-
զոյն ընդլայնմանը : Եւ երբ այդ հսկայ զանգը-
ւածը, որուն մեծագոյն տկարութիւնը առաջ
իր անշարժելի ու անկապակից խոչորութիւնը
էր, կենդանանայ տեսնական հզօր կազմակեր-
պութեամբ մը եւ հաղորդակցութեան արագ
ցանցով մը միաւորուի, — զորք մը որ արդէն
շատ յառաջ գացած է — անհնար է երեւակայել
որ ու եւ ուժ կարենայ զիստգրել Ռուսիային
տիրական յառաջացմանը Չինաստանի մէջ, ու
թուրքիոյ մէջ, ու Պարսկաստանի վրայ, ու
մինչեւ Հնդկաստանը : Ըովանդակ Ասիան սա-
մանուած է մասնի ռուսական տիրապետութեան
ներքեւ : Եւ Աֆրիկեան պետութիւն մը ստեղ-
ծելու ծրագիրը, զայն հիմակուելն է ու եւ է
մրցակցի անատոյց դարձնելու որոշումը քիչ մը
կը ժառնէ թէ Անգլիա, կէս մը յուսաւորուած Հնդ-
կաստանէ, որ իր գանձարանն էր, կ'ուզէ անոր
համարժէքը ստեղծել Աֆրիկէի մէջ, ուր անըս-
պաս հարստութիւններ կան շահագործելիք :
Ի մնայ դիտանք թէ Ռուսիա, նոյն իսկ եթէ
յաջողի այդ անսահման ծրագիրը ի կատար հա-
նել, պիտի կարենայ, ցամաքով մտնողը բռնել
յետոյ, նաւահանգիստներն ալ գրաւել Անգլիա-
կան վաճառականութեան համար ասիակ կարե-
ւոր հարուած մը պիտի ըլլայ : Եւ եթէ՝ անդի-
մազրկի զօրութեան մը առջեւ՝ ցամաքի սրբա-
պետութենէ զրկուելու համակերպին, Անգլիացիք
երբեք պիտի չհամակերպին Ասիոյ պատահան-
գիստները իրենց զեմ փակ տեսնելու պատահա-
կանութեան : « Չինաստանի գալով, կ'ըսէր
Չէմպլորդէն իր Մանչեսթըրի երկրորդ ճառի
մէջ, չեմ կարծեր որ հարկաւոր ըլլայ ուրիշ պե-
տութեանց փառասէր ծրագիրներուն հակառա-
կի, կը բաւէ որ Մայրաքաղաքն Արեւելքի մէջ
Անգլիոյ նաւային կազմութիւնը պահպանուի եւ
սա մեծ սկզբունքը չխորուի թէ չինական վա-
ճառանցիները պէտք է բաց մնան ամէն երկիր-
ներու առեւտրական մրցումին : »

Ուրեմն՝ վախճանին սկզբնաւորութեանը մէջ
ենք, եւ հորիզոնը յդի է վճռական դէպքերով :
Այն մեծ շրջաններն մէկն է ուր երկրա-
գունաւոր փետուր կը փոխէ : Դեռեցիկազէտ միա-
գերու պիտի տրտմին տեսնելով մարդկային ցե-
ղերու եւ երկիրներու հինաւորաց պնայիսու-
թեանց անհետացումը, եւրոպական քաղա-
քակրթութեան ոյրապէին տակ բարբերու, տա-
րազանքու, ոգիներու զանազանութեան հար-
թումը : Բարոյագէտը պիտի ըմբռնանայ գու-
շակելով այն ամբողջ մարդկային արժան
պի պի-

տի կորսուի դիւանագիտական յղացումները ի-
րականացնելու համար : Գիտութեան նայուած-
քին առջեւ, ասոնք անխուսափելի երեւոյթներն
են մարդկային բնաշրջութեան որոնք տեղի
կ'ունենան, արդիւնները բնական ընտրողու-
թեան անգուժի օրէնքին որ կենսաբ կը կազմէ,
Բոլոր այս քայլքայմանց ու կերպարանափո-
ւթեանց մէջ, դիտուելիք կէտ մը, բարբաւաճումն
է ազգայնութեանց գաղափարին : Ինչ բարբաւոս
լուծներուն փառւածով, եւրոպական խոյոր զօ-
րութեանց մրցումին մէջտեղը, կաշկանդուած
պզտիկ ցեղերը կը սփռափն, ինքնութիւնն իր
զաննն, եւ նոր անհատներ կը ձեւացնեն : Կէս
դարէ ի վեր, Պուլկարիան, Ռուսմանիս, Մոն-
թենեկոսն, Սեպիան, Յունաստանը իրենց ծը-
նուողը կը պարտին մեծ մասամբ Ռուսիոյ եւ Անգ-
լիոյ մրցակցին : Ահա կ'ըսենք ալ կ'ապաստին նոյն
իսկ Չրքակաստանը, ուր ազգայն ոգին հասու-
ցած է արդէն, Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ բաղխումէն
թերեւս օր մը ինքնուրոյն գոյութիւն մը ունե-
նայ : Թերեւս այսպիսի դիմէ եւ հասնի ինք-
նուրոյն ցեղերու տեսակ մը ընդհանուր դաշնակ-
ցութեան, մէկ քանի եւրոպական մեծ տէրու-
թեանց կերպնական վարչականներ տակ : Եւ
թերեւս իրարու ճարմանդուած ազատ ցեղերու
այդ ընդգնահիկ ներդաշնակումը բերէ մարդկա-
յին համամանութիւնը եւ խաղաղութիւնը զոր
մտածողները երազեցին :

Չինաստանի անդամատուութիւնը սկսուած
զորք մըն է արդէն : Եւ հաւանական կը թուի
որ Տաճկաստանին ալ կ'ընդամենափոխումը շատ
հեռու չըլլայ : Հայերը իրենց բողոքաւոր յան-
դուցն շարժումով, Սուլթանը իր անվտ
եղիւնական վարմունքով, ծայրայեղորէն հապ-
ճեպեցին այդ ժամը : Դէպք մը որ լուծումը
փութացնելու վերջին ու թերեւս ամենին կա-
րեւոր նպատակը բերաւ, Գերմանիոյ կայսեր
ճամբորդութիւնն է ի Թուրքիա :

Չբականանալով կայսրը ըլլալէ մեծ պե-
տութեան մը, Վիլհէմ անիմաստ քմահաճութեան
ունեցած է գէշ բանաստեղծ մը, ողորմելի երա-
միւս մը, ծիծաղաշարժ նկարիչ մը ըլլալու, եւ
այս ամենուն հետ, ուսած է տեսակ մը իւրոյր
Լոնէնկիրնի ձեւեր առնել՝ միատեքական կեց-
ուածքներով Կարծողները կային թէ այդ անամէջ
համայնագէտը գէշ լաւ կայսր մըն է, որ իր տե-
րութեան չարերը դիմէ պաշտպանել : Եւ սակայն
հայկական ու կրեւական խոչընդոտներ հանդէպ
իր ընած զիրենց ու այս վերջին ուղեւորութիւ-
նը յատակ կ'ապացուցանեն թէ այդ նպարակա-
ճառ Լոնէնկիրնի իբր կայսր ալ ուրիշ բան չէ ե-
ղիւր եթէ ոչ ուսած միջնակութիւն մը Արցախ
ի նշ չաւնցաւ : Գերմանիան իր կայսրին ընած
քաղաքականութիւնն է :

Այդ մեծ երկիրը, որ Պիլզնաքի ճանկերուն
մէջ քաղաքական զօրութիւն մը գտած վարկեա-
նին իսկ իր նախկին բարոյական նշանակութիւ-
նը, իր մտածման նայրենիքի դիրքը կորսնցու-

ցած էր, այս վերջին դէպքերուն մէջ իր ունեցած ընթացքով՝ յաւիտենապէս զգուհեղ դարձուց ինքզինքը, եւ հիմա ծիծաղելի ալ կը սկսի ըլլալ։ Պատմութիւնը պիտի չմոռնայ որ Գերմանիոյ կայսրը գուրգուրանքով ու հիացմամբ դիտեց իր բարեկամ Սուլթանին յիմարական քանդումի գործն ի Հայաստան, ի Կրետէ եւ ի Յունաստան, եւ թէ փառալաներու վրայ կոխելով զնոյց սեղմել արիւնթաթիւս ձեռութիւնները «Մեծ Մարգասպանին», անոնցմէ ընդունելու համար իր մեղսակից լուծթեան փոխարժէքը։ Եւ որքան ալ գերման ժողովուրդը անպատասխանատու ըլլայ իր դիւանապետներուն գործած յանցանքին, այդ ամօթը անկշմել պիտի մնայ Գերմանիոյ ճակտէն։ Եւ ինչ ստացաւ Կերմանիա ի փոխարէն այդ կենսական զոհողութեան։ — առեւտրական մէկ քանի չնորոշման, եւ ծանրագին առարկաներ կայսրին ընծայ տրուած ինչպէս հաւուած սպասաւորքի մը։ Սիրիոյ մէջ նաւահանգստի մը պարզեման գրոյցը ջուրն ինկաւ։ Նոյն իսկ Հայաստան-Բաղայի առեւտրական նաւահանգստին Գերմանացոյց չնորոշմը, որ հռչակուեցաւ նախ, զիս Վիլհելմի Թուրքիայէն դուրս չկլած իբր չեղած յայտարարուեցաւ։ Այդ ուղեւորութիւնը խոշոր յուսաբարութիւն մը եղաւ։ Ոչ միայն Վիլհելմ ոչինչ չանցաւ քաղաքականապէս, այլ այդ ծածրորութեան միջոցին կրեց մէկ երկու խորին հարուածներ որ քաղաքական ազդեցութեանը հակառակ որ ինքը բողբոքականները նեղացնելու իսկ աչք առնելով, Պապին դարպաս ըրաւ, Արեւելքի մէջ գերման կաթողիկոսութեան զիրքը ամրացնել յանձն առաւ, հակառակ իր այդ ծայրայեղ հաճոյակատարութեան, Պապը շատ ցուրտ ընդունեցաւ անոր մերձեցման ջանքերը, եւ շատ բարձրաձայն հրուշակեց, ճիշդ այն պահին ուր Վիլհելմ Քրիստոսի գերեզմանին առջեւ կը քրքունար, թէ Արեւելքի քրիստոնեաներուն պաշտպան երկիրը Յիւսանան է միշտ, եւ որոյնց գերմանաւորք իրեւի կայսրկազմին տեղ՝ Քրիստոսի պարտիքը մը դրկել երուսաղէմ։ Բայց ծանր հարուածը Կրետէի ազատումը եղաւ, այն վարկիւսին իսկ ուր Վիլհելմ ու Համիտ կը պարտաւորին Անգլիա իր լիզէթը լուծեց։ Ճիշդ Վիլհելմի Պոլսի մտած օրը, եօթը մահմետական պետութիւն կը կախուէին Կրետէ, երուսաղէմ մտած օրն ալ ուրիշ եօթը, եւ դեռ Քալքըրը իր հայրենիքը չգարձած, ահա քացանի կոթով կոխակոխուեալ միւսկով, ծովակալները իր վճռտն Սուլթանին մարդիկ Կրետէէն Վիլհելմ որ չկրցաւ իր բարեկամը փրկել այս փորձանքներէն, միթթարակցաւ, ի մեծ դայթակալութիւն ամբողջ չուարած եւրոպական, Պոլսոյ ջարդերուն կազմակերպիչ Նազըմ փաշային հետ թեւ թեւի Ս. Վարդապետ պարտելով, Սիրիոյ մէջ մահմետական պետութիւն որ տանը մէջ պարտի պարը դիտելով, ու հիացմամբ ներքողելով՝ մահմետականներու առջեւ՝ յիշատակը Սուլթան Սալահէտդինին որ Միջին-Դարու քրիստոնեայ եւրոպային ամենէն զարեւորելի թշնամիներէն մէկը եղաւ։

Բայց այդ արտառող սիտիանքները բաւական չէին եղած ճշմարիտ կացութիւնը Վիլհելմին հաշման վրիպեցնելու։ Այն ընթացքը որուն Գերմանիա հետեւեցաւ Սատունի դէպքէն ի վեր, իրեն դէմ կը դառնայ հիմա, եւ բարոյական խոշոր պարտութեան մը կը յանգի՝ որուն տեղը չեն կրնար լեցնել աշխարհի ամենէն չափաբար առեւտրական շնորհումներն եւ ամենէն թանկագին ընծաները։ Այն արտասովոր պաշտպանութիւնը զոր Գերմանիա տարածեց Սուլթանին վրայ, Սամանեան պետութիւնը խաղաղաբար իւրացնելու ծրագիրը զոր ուղեց իրադրոյնը, աւելի զգոգեց արդէն զայրացած Անգլիան եւ ցնցեց Ռուսիան որ յապաղման ազդեցութիւնը չընէր մը յետոյ վերջապէս զգաց գործելու անմիջական ու անհրաժեշտ պէտքը։ Գերմանիոյ յիստորիանք սա հրապալի արդիւնքը ունեցաւ որ Կրետէի վրայ Ռուսիան եւ Անգլիա համաձայնեցան, եւ այսօր սա յոտակ կացութիւնը գոյութիւն ունի, արդիւնք՝ Սատունի խնդրէն ի վեր անցած դէպքերուն եւ մանաւանդ Կերմանիոյ բռնած դիրքին։ — Անգլիա, որուն հին քաղաքականութիւնն էր Տաճկաստանը պաշտպանել եւ զորացնել ընդդէմ Ռուսիոյ, այդ անիրակաւնայի ծրագրէն յուսահատ, հայկական ջարդերու միջոցին Թուրքիոյ երեսէն կրած բարոյական պարտութիւնն ալ կարելիք ու կատարած, վերջնապէս համաձայնած կ'երեւի սա կէտին վրայ թէ Տաճկաստանը գոյութիւն չի կրնար ու չպարտի ունենալ իր արդի ձեւին մէջ։

Վիլհելմ այս կացութեան ամբողջ ծանրութիւնը զգաց իր Թուրքիա մտած օրն իսկ։ Պոլսի, դիւանագիտական չրհանակի մը մէջ, բացէ իր ցաւ խոստովանեց թէ իր առաջին ուղեւորութենէն ի վեր Տաճկաստանը չափազանց տկարացած կը գտնէ, եւ Սուլթանին հետ տեսակցելէն անմիջապէս յետոյ, ձեռագիր նամակ մը դրկել է Նալթա, Ջարսի, ինչ որ թրքա-սիրուեան ամբողջութիւնը կասկածի տակ կը ձգէ թերեւս այդ նամակին մէջ ըսած ըլլայ թէ Գերմանիա միմիայն տեսնական չանքն ունի Թուրքիոյ մէջ, եւ թէ տրամադիր չէ արգելք ըլլալ Ռուսիոյ ծրագիրներուն, պայմանով որ դաշինք ամեն փոփոխութեանց մէջ այդ անտեսական չահար պաշտպանութիւն։ Անգլիոյ հետ Գերմանիոյ համաձայնութիւնն ալ, զոր կը չեւտը վերջերս 25 մարտին Մանչեսթրի ճառքին մէջ իբր իրական եղելութիւնն մը, այդ կարծիքը կրնայ շատ տատուած մը նկատուի, Ռուսիոյ Գերմանիա կը խնարհի Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ միահաղոյն որոշմանը առջեւ, եւ ինչպէս Կրետէի խնդրոյն մէջ ըրաւ, Թուրքիոյ միւս առկալն ու հրապառ խընդիրներուն մէջ ալ պիտի համակերպի, կամ պիտի մասնակցի, քանի որ յոյս չկայ թէ Թուրքը կրնայ շարք ըլլալ, եւ քանի որ իր առեւտրական մարտը աւելի ապահով կերպով կրնայ զարեւոր աւելի ապահով կերպով կրնայ գերման երկրախոյզներն անգամ առեւանգուելու վտանգին ենթակայ են։

վերջին հեռագիրներէն կ'իմանանք թէ Գերմանիա ընդունած է Ռուսիոյ նաւատորմին ընդարձակման համար գերմանացի նաւաշէն մասնագէտներ զրկել քիչ օրէն Ռուսիոյ զուտ խառնութեանի գերն որ Գերմանիա կը ստանձնէ յատկաբար, երէկ թուրքին հրացան եւ թիւն յառօթ կը ծախէր, այսօր Ռուսիոյ նաւատորմիդ կը շինէ Դեր գեղեցիկ չէ. բայց ստի Գերմանացուց գիտնալու բանն է. կը բաւէ որ Գերմանիա արգելք չըլլայ Տաճկաստանը քաղաքակիրթ երկիր մը դարձնելու ծրագրին, զոր Անգլիա եւ Ռուսիա գծած են, որուն այս անգամ Չրանսա եւ Իտալիա անուշադ ակտի մասնակցին :

Գերման վաճառականութեան տարածմամբ Տաճկաստանի խաղաղացուց մը սպեղանի մըն էր որ յոյսեր ներշնչած էր չափերու, այնպիսի առանձն որ ուր կացութիւնը անորոշ էր եւ կայուն, եւ ուր այդ դարմանը, որքան ալ անբաւական, միակ կարելին կը թուէր ներկայ պայմաններուն մէջ, Գերմանիոյ կայսեր ճամբորդութիւնէն առաջ, տարածուած մեծխօսիկ գորշցնեղուն վրայ, ամէն ոք իրաւունք ունէր հաւատալու (եւ նոյն իսկ ամբողջ Չրանսա հաւատալ), թանկ որ նախանձն եւ ցաւի ճիւղեր արձակեց) թէ Գերմանիա, իր առեւտրական շահերուն ապահովմանը համար, պիտի պահանջէր երկրին լուրջ բարեփոխութիւն մը թէ՛ պիտի ըմբռնէր որ թուրքի մէջ ու եւ ի խաղաղական տիրապետութիւն կարելի չէ ցործան քրիստոնեաներուն կացութիւնը արմատապէս չբարձրէր. արդ, վիլհելմ ուղեք թուրքին հետ, թուրքին ի նպատակ, եւ հակառակ երկրին քրիստոնեայ հպատակներէն իր գործը կարգադրել. չկրցաւ հասկնալ թէ թուրքին վերջայ միայն յենլով կարելի չէ հաստատ շէնք մը կանգնել, Իր թրքամոլութիւնը, զոր դազաթնակէտին հասցուց այս վերջին ուղեգրութեանը մէջ, թուրքիդ կործանումը փութացնելու նըպատեց, Չրանսա իր նախանձի ճիւղեր գտնուեալութեան արտայայտութեանց կը փոխէ, եւ անուշադ պիտի գործակցի Ռուսիոյ ընդդէմ Սուլթանին որ Արեւելքի քրիստոնէից պաշտպանի դերը ուղեք իրմէ խլել եւ Գերմանիոյ յանձնել. Ապրիլի, Սուլթանի բերնով, կը ծանուցանէ քաղղոր որ կը սպասէ յոսի կառավարութեանց ձեռքը մնացած երկիրներուն. Ռուսիա պատրաստ էր թուրք իր շին ծրագրին գործարարութիւնը վերակնելու. Աւստրիա, կ'ըսուի, կատարելապէս համաձայնած է Ռուսիոյ հետ մանրամասնութեանց մասին իրագործմանն ալք ծրագրին, որուն մէջ ինքն ալ իր բաժինը ունի. կը կարծուի թէ Սուլթանի վիլհելմի Գերմանիայն ի Բարիք ալք ինդղոյն վրայ համաձայնութիւն մը գոյացնելու համար էր գլխաւորապէս, եւ թէ համաձայնութիւնը գոյացած է : Թրքական Հայաստանին համար, Ռուսիա քրիստոնէից պաշտպանի դերը վերստանձնելու սկսած է արդէն. Գովկաս ապաստանած հայ փախստականներուն դարձին համար Ռուսիոյ կողմէն Սուլթանին եղած յայտարարութիւնք

նշանակալից են : Պալքանեան թերակղզւոյն մէջ, գործը շատ աւելի հասուն է. Քոստովայի նահանգին մէջ, մասնատական Ալպանիացուց ձեռքէն քրիստոնեայ Սերպերու կրած հարստահարութիւնները անհանդուրժելի աստիճանի մը հասած ըլլալով, Սերպիոյ կառավարութիւնը, բազմաթիւ բողոքներէ յետոյ որոնց Սուլթանը ժխտողական պատասխան տուած է, ահա այս օրերս իր յարաբերութիւնները թուրք կառավարութեան հետ վերջնապէս խզած ըլլան յայտարարեց : Մակեդոնիոյ մէջ, ալպանո-մակեդոնական մասնախումբը մեկնողանքով մը ուղղեց պետութեանց ծանուցանելով թէ Մակեդոնիոյ ամէն ցեղէ, ամէն կրօնքն ազգութիւնները միացած ընդհանուր աստանաբնութիւն մը պիտի յարուցանեն ընդհուպ, Սուլթանին առեկի լուծը թօթափելու եւ անկաս Մակեդոնիա մը ձեւացնելու համար եւ Պոսէն թաւնը չորեւանած ստոյգ աղրիւն տեղեկութեան մը համեմատ, պետութիւնները ուրոշած են վերջին յորդոր մը ուղղելէ յետոյ Սուլթանին որ անուշադ պիտի չանայ՝ ձեռք առնել Մակեդոնիոյ համար այն միջոցները զոր ձեռք առին հրետէի մէջ :

Այս աստանաբնութիւն մէջ, վիլհելմ լոփկ միջոցի կը դառնայ իր զիւցաղնա-գաւեչական ուղեգրութեան, Արեւելքի մէջ գերմանական ազդեցութեան տիրապետման ծրագրեր գրաւներ դրած : Արմատական կեդրարանափոխութիւն մը վերահաս է Տաճկաստանին, ինչ որ անուշադ գերմանական տիրապետութեան աւելի տրամաբանական լուծումը մին է եւ աւելի համաձայն մարդկային զեղեցիկագիտութեան, որովհետեւ այդ լուծումը թուրք տգործին ջնջումն է, եւ այդ ջնջումը արդար ու գործելի բան մին է :

* *

Ինչ դեր պիտի խաղանք, մենք՝ Հայերս, այս ամենակարեւոր յեղաշրջումներուն միջոցին : Պիտի գիտնալք այս էական ճգնաժամին հանդէպ մէկը յետոյ մեր ճեզվելի կուտարանութիւնները եւ մեր թանձր անգիտակցութիւնը : Պիտի գգանք թէ ազգային դատին հանդէ ուրքան անմեղի յանցանք մը գործեցին անգիտ որ պատահականաբար թիւններն ունին (եւ ամէնքն ալ, առանց խտրել, Սասունի դէպքի կազմակերպողներէն սկսեալ մինչեւ վանի խաղաղութեանց նախաձեռնակները) տարողներով ու տեղափոխելով մեր ինդղոյ, զայն տաակազմակերպութեամբ եւ անպատե՛ չըման մեր երեւան հանելով, եւ մանաւանդ անխորհուրդ եւ անհալի յանգստութիւններու ձեռնարկելով ուրոշ մեր վրայ բերին անարևու աղէտներ, մեզ ժողովարար ըրին, այնպէս որ մեր յառաջ բերած զորդումն չնորհւ, որմէ մենք կորուստ միայն ունեցանք, հրեանքն ահա կը փրկուի, վաղը Մակեդոնիա ալ թերեւս, որովհետեւ Կրեաացիք ու Մակեդոնացիք, մենք շատ աւելի նպատաւոր պայմաններ եւ գործունեան յոյսեր ունենալով հանդերձ, գիտցան հոգեբանական վարկանքին սպասել եւ իրենց ուժին որոշ գիտակցութեամբ

մէջտեղ նետուեցան: Պիտի Զանա՛նք, գոնէ հիմա, դէպքերուն այս կրակոտ գահալիւծման առջեւ, մեր վտանգաւոր ինքնամոռացութիւնն սթափել, պիտի ըմբռնե՛նք թէ խլրտոււմ գործողութիւն ըսել չէ, թէ պէտք է ուժ ցուցնել եւ իրականանալի ծրագիր մը ներկայացնել, փոխանակ կարծելու թէ ջարդերու տեղի տալով՝ արմատական արդիւնք մը, մեր հաշտոյն արդիւնք մը կրնանք երեք քէ քէ առնել, եւ թէ վերջապէ՛ս ոճրագործ անմոռութիւն մըն է այսքան վիթխարի գործողութիւն թափել՝ միմիայն փութացնելու համար օտար տիրապետութիւն մը, որ արդէն ճակատագրական դէպք մըն է եւ պիտի քնքնի տեղի ունենայ երբ օրը գայ:

Մեր խնդիրը Մակեդոնիան եւ Կրետէի խընդիրներուն նմանողներ կան այս վայրկեանիս, եւ կարծողներ թէ մեր կացութիւնն ալ կրնայ յանգիլ միեւնոյն լուծման: Ուրիշ յօդուածով մը պիտի բացատրեմ տարբերութիւնները որոնք մնն են, եւ զոր որոշ տեսները առաջին պարտքըն է անկեղծ հայրենասերին, որպէս զի գործունէութիւնը ըստ այնմ ուղղուի: Մենք արդէն մինչեւ հիմա շատ բան կրնանք գիշերել ուրովեւտեւ նոյնութեամբ կրկնել ուղեցնելք այն ծրագիրը գործման տարբեր զիրք եւ կացութիւն ունեցող ազգեր իրագործած են կամ իրագործելու վրայ են: Այս վայրկեանիս ուրիշ բան չի մնար մեզի ընել բայց եթէ սպասել դէպքերուն, ինքնամոռի, ուշիմ ու չլծա՛յայեաց ընկացքով մը, առանց երբեք ճեղի տալու ու նորիս արիւն կորսնցնել: Փոքր-Ստիոյ ներսերը, կ'ըսէ վերջին հետազիր մը, սաստիկ գրգռութիւն կայ ըրիտօնեաներուն ղէմ: Եւ երբ մակեդոնական ինչոյրը բորբոքի, այդ գրգռութիւնը աւելի սուր ձեւ պիտի առնէ. սրտանց կ'ուզէի անուշտ որ եթէ մահմանականները նախապարձակ ըլլան, մերինները կարենային, փոխանակ անխուսափելի մահուան մը դիմացը ոչխարի պէս երթալու, զիրենք պաշտպանելու միջոցն ու քաջութիւնն ունենալ: Եւ մեր գործիչներուն գոյուցութիւնը արգարացնող միակ պարագան այն պիտի ըլլար որ այդպիսի վտանգաւոր վայրկեաններուն ժողովրդեան ինքնապաշտպանութեանը օգնել փորձած ըլլային: Բայց անոնք՝ ընդհակառակն՝ իրենց անձական յանդգնութիւններովը մահմանական հոգին մոխրութիւնը բորբոքելու նրպատած են, եւ ի վնասի վայրկեանին ալ ձգած են առկած են՝ ժողովուրդը միակու ու առանձին ինդլով զահիճներուն ձեռքը: Արդ, հիմա, այլ եւս երեք ներքի չէ որ գրգռութիւնը պայթե՛նքնող պատրասակը Հայոց կողմէ տրուի: Եթէ Եւրոպա-Մոլոքը արկին պէտք ունի որպէս զի շարժի եւ հայկական գաւառներուն մէջ կացութիւնը բարեփոխելու որոշումը տայ, խիստ շատ ախիւն քափած է արդիւն: — Կը բաւէ գայն յիշեցնել Եւրոպային, Աստին է գիւնապիտակեան գործունէութեան: Պ. Զանա՛նքի գիրքը, Պ. Նեքանի գիրքը, — որոնք զի ցուցնեն այն զեբը զոր հայը կատարած է քիչաբաւ Ռուսիոյ եւ ինպատու քաղաքակրթութեան, եւ այն պարտքը զոր Ռուսիա ունի Հայերը պաշտպա-

նելու, — հոյակապ ձիւղեր են այդ ուղղութեամբ: Պէտք է չարուսակել: Քանի որ Ռուսիա արամադիր կը թուի վերստանանել Արեւելքի քրիստոնեաներու պաշտպանի դերը, ամենէն աւելի Ռուսիոյ մէջ է որ պէտք է մտրակել այդ բարորական ամենակարեւոր գործունէութիւնը: Վայրկեանն է որ Կաթողիկոսը ձայն բարձրացնէ, հին ջարդերը յիշեցնէ, նոր ջարդերու վախը մնալով, Ջարին մարդատու ուղարկութիւնը հրաժեշտ չառնարի վրայ: Ատեն է որ Պատրիարքն ալ ցնցուի վերջապէս, ցուցնէ Եւրոպային, յանուն կրեանի խնդրոյն լուծման եւ Մակեդոնիոյ խընդիրը բորբոքման հետեւանքով, եւ պաշտպանութիւն պահանջել, որպէս զի նորէն խեղճ անմեղ զիգւղարկող զոչ յիշեման եւրոպական դիւանագիտութեան: Կ'ըսուի թէ Մաք-Քիլիյ մը տաղիւր է՝ վերջին կոտորածներու միջոցին ամերիկեան հաստատութեանց կրած վնասներուն հատուցումը պահանջելու համար՝ նաւային ցոյց մը ընել թրքական նաւահանգստի մը առջեւ: Եւ նոյն իսկ րուսեցաւ թէ անգլո-ամերիկեան համաձայնութեան գլխաւոր կէտերէն մէկն ալ Հայոց խնդրոյն կարգադրութեան վրայ կը դառնար: Անգլիոյ եւ Ամերիկայի մէջ հայ ժողովուրդը ներկայացնող գործիչները յստակ պարտքը ունին ուրեմն քաջակերել, զիւրացնել մեր մասին ցոյց տրուած այդ բարի տրամադրութիւնները: Միեւնոյն գործը ունի՛նք կատարելիք ծրանալի մէջ, ուր հիմա ճափարեա Ֆրանսացի մը կայ, Տէլքասէն, փոխանակ Հանդոգ-փաշային: Ատեն է որ ամբողջ ազգը, իր ամէն հատուածներով, ամէն դասակարգներով, ամէն կուսակցութիւններով, սեւեռուի ինքնապահպանութեան գաղափարին վրայ, եւ ամէն տեսակ ու ժեբը կեդրոնանան չեչեւելու համար կորովն ու ճարպիկութիւնը որ հարկաւոր են մեզի վտանգին առաջն առնելու, արտաքին օգնութեան գալուստը փութացնելու համար:

Ջարտեր, կը գրէի անցեալ անգամ, բարոյական օգուտ մը ունեցան, մեզի բերին Եւրոպայի ու Ամերիկայի ժողովուրդներուն համակրութիւնը, եւ կը մղուէի միանգամայն հաւատարմութեան, իրենց տուած ցնցումովը, մեր մէջ ներքին ուժ մը, գիտակցութեան առաջնորդող, միութիւն ներշնչող ուժ մը գոյացուցին: Ատենն է որ պապոցնցանքը մենք մեզի թէ իրօք այդ ներքին ուժն ունինք, եւ մեզի համակրող քաղաքակրթ ժողովուրդներուն ալ ցուցնենք, մեր դպրութեան գիմաղկոտութեամբը, մեր հետեւ տես խոհեմութեամբը, յոյսի մը վրայ մեր յամառ հաւատքովը, թէ մենք մեր արիւնը: Հարաշար միտող ամալմանի չենք, թէ մեր ճշմարիտ քաջութիւնը կարենալ տակալն ու իբր ազդ տեսնել է այդ գծիտային կացութեան մէջ ուր ուրիշ շատ ցեղեր հայած են, եւ թէ՛ ա՛նչպիսի մեր թշուառութեան որչափ մեր բարոյական ձիւղներուն համար՝ մենք արժանի՛ ենք համակրութեան:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

Le gérant: Georges WALINE

11-98 2874. — Paris. Typ. MONAS FERE et Fils, rue Amato, 64.